

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Διδακτική της Γλώσσας Ι

Ενότητα 1: Εισαγωγικά – 10 Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα

ΑΝΟΙΚΤΑ ακαδημαϊκά
μαθήματα ΠΠ

1. Σκοποί ενότητας	2
2. Περιεχόμενα ενότητας.....	2
3. Εισαγωγικά.....	2
4. Μύθος 1 ^{ος} : Αρχαία ελληνική γλώσσα: μύθοι και μυθοποίηση	3
5. Μύθος 2 ^{ος} : Ετυμολογία και το λεξιλόγιο της νέας ελληνικής.....	5
6. Μύθος 3 ^{ος} : Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: η αυτονομία της δημοτικής	6
7. Μύθος 4 ^{ος} : Η γλωσσική φθορά και οι μεγαλομανείς «γλώσσες».	8
8. Μύθος 5 ^{ος} : Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος.	9
9. Μύθος 6 ^{ος} : Ιδεολογήματα και δανεισμός	11
10. Μύθος 7 ^{ος} : Άνισες εξισώσεις: Η γλώσσα των νέων	12
11. Μύθος 8 ^{ος} : Ο μύθος για το «απαραβίαστο» της ιστορικής ορθογραφίας	14
12. Μύθος 9 ^{ος} : Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου	15
13. Μύθος 10 ^{ος} : Πλούσιες και φτωχές γλώσσες.....	17

1. Σκοποί ενότητας

- Να παρουσιαστούν τα επιχειρήματα των ειδικών επιστημόνων σχετικά με τους μύθους γύρω από την ελληνική γλώσσα
- Να ανασκευαστούν οι γλωσσικοί μύθοι και να υιοθετηθεί μια επιστημονική προσέγγιση της γλώσσας

2. Περιεχόμενα ενότητας

Στην ενότητα αυτή συνοψίζονται τα βασικά επιχειρήματα που ανασκευάζουν 10 μύθους γύρω από την ελληνική γλώσσα, όπως αναλύθηκαν στον συλλογικό τόμο *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, σε επιμέλεια του Γιάννη Χάρη.

Επιμέλεια-περίληψη: ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΘΑΝΟΣ (up1080857)

3. Εισαγωγικά

Γ. Χάρης (επιμ.) (2001). Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα. Αθήνα: Πατάκης.

Στον συλλογικό αυτό τόμο, που έχει επιμεληθεί ο Γ. Χάρης, δέκα σύγχρονοι ειδικοί σχολιάζουν δέκα συστατικούς μύθους της παραφιλολογίας γύρω από την ελληνική γλώσσα. Οι μύθοι αυτοί υποστηρίζουν ότι η γλώσσα φθείρεται και οδηγείται στον αφανισμό. Αναμφίβολα, οι μύθοι οφείλουν

αρχικά την ύπαρξή τους στην προσκόλληση σε ιδέες, οι οποίες στο πέρασμα του χρόνου μετασχηματίζονται σε ευρέως διαδεδομένα μυθεύματα.

Αυτοί οι συστατικοί μύθοι και η αντίστοιχη απομυθοποίησή τους από την πλευρά της γλωσσολογικής έρευνας καταγράφονται περιληπτικά παρακάτω. Η διάταξη των κειμένων ακολουθεί τον ειρμό της σχετικής επιχειρηματολογίας που ξεκινά από την -ανθεκτική στο χρόνο- «διαπίστωση» ότι η γλώσσα φθείρεται και οδηγείται στον αφανισμό:

1. αφετηρία συνήθως είναι μια γενεαλογική αναφορά στην αρχαία ελληνική γλώσσα (ΑΕ), αναφορά ιδιαίτερα γενικευτική κατά την οποία συγχωνεύονται ή ισοπεδώνονται οι διαφορετικές φάσεις της αρχαίας ελληνικής·

2. η ταύτιση που επιχειρείται βασίζεται κατά κανόνα στην αναγωγή του λεξιλογίου της νεοελληνικής γλώσσας (ΝΕ) σχεδόν αποκλειστικά στα «αρχαία ελληνικά»·

3. η ΝΕ θεωρείται πλέον απολύτως εξαρτημένη από τα αρχαία ελληνικά, και για την καλλιέργειά της τίθεται όρος απαραίτητος η γνώση των αρχαίων·

4. όσο, όμως, απομακρυνόμαστε από τα ΑΕ, η γλώσσα, υποτίθεται, φθείρεται, αφού η εξέλιξη ακριβώς της γλώσσας αντιμετωπίζεται με όρους φθοράς·

5. συστατικά αλλά και ενισχυτικά της «φθοράς» θεωρούνται τα λάθη, αδιακρίτως, και

6. ο δανεισμός από άλλες γλώσσες·

7. σαν απόδειξη για όλα αυτά προσκομίζεται μια επιφανειακή και προπαντός μονομερής παρατήρηση της γλώσσας των νέων·

8. έτσι, καταλήγουν στο υποτιθέμενο αβίαστο συμπέρασμα ότι η γλώσσα πεθαίνει, ή και πέθανε ήδη, με την καθιέρωση του μονοτονικού, που καταλύει την απαραίτητη ως τώρα ιστορική ορθογραφία·

9. ο προηγούμενος μύθος (κατάλυση της ιστορικής ορθογραφίας) φωτίζεται αν ενταχθεί σ' έναν γενικότερο, βασικό μύθο, που ταυτίζει τη γλώσσα με τη γραφή της.

10. Το αφιέρωμα κλείνει με ένα κείμενο με το οποίο θα μπορούσε και να αρχίζει: την εξέταση της διάκρισης σε «πλούσιες» και «φτωχές» γλώσσες, διάκριση που βρίσκεται στο υπόβαθρο όλων των μύθων τους οποίους καταγράψαμε.

4. Μύθος 1^{ος}: Αρχαία ελληνική γλώσσα: μύθοι και μυθοποίηση

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ (καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας)

Τα ερωτήματα προς διερεύνηση για την αρχαία ελληνική γραμματεία θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν σε τέσσερις περιπτώσεις:

(α) δημιουργείται μια μυθολογία για την αρχαία ελληνική γλώσσα ως προς την καταγωγή και ως προς τη θεολογική ή και ανθρωπολογική αφορμή της.

(β) παρουσιάζονται μυθολογήματα έτσι ώστε να κατοχυρωθούν η αρχαιότητα και η προτεραιότητα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας έναντι άλλων γειτονικών γλωσσών.

(γ) προτείνονται μυθολογικές εξηγήσεις για να αποφασιστεί ο πραγματολογικός ή και οντολογικός τύπος της γλώσσας σε αντίθεση προς το συμβατικό της χαρακτήρα.

(δ) επινοούνται μύθοι για να υποστηρίξουν ως αδιάσπαστο το ζεύγος «όμαιμον – ομόγλωσσον», οι οποίοι σχετίζονται με την εμφάνιση πολυγλωσσίας αντί της υποτιθέμενης ομοιογενούς φυλετικής ιθαγένειας.

Ωστόσο, η επιστήμη της Γλωσσολογίας νομιμοποιείται να διακρίνει τις τεκμηριωμένες γνώσεις μας για την αρχαία Ελληνική γλώσσα από τις ιδεοληψίες, οι περισσότερες από τις οποίες σχηματίζονται στα ελληνιστικά και ελληνορωμαϊκά χρόνια, και εξιδανικεύουν μέχρι σήμερα το είδωλο της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, λειτουργώντας ως μέτρο αξιολογικής σύγκρισής της με τη Νέα Ελληνική γλώσσα.

Η μυθολογική, αυθαίρετη ταύτιση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας με την αρχαία ελληνική γραμματεία αναγνωρίζεται ως η κυριότερη αιτία για το ιδεολογικό πρόταγμα και τον εξωραϊσμό της αρχαίας ελληνικής έναντι της νέας. Πρόκειται για ιδεολογική παρεξήγηση, απότοκο της όψιμης ελληνιστικής περιόδου. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι η υψηλή στάθμη της γλώσσας εξασφαλίζει εκ των προτέρων την υψηλή στάθμη της γραμματείας, σαν να πρόκειται για ένα είδος γλωσσικής γεννήτριας που παράγει υψίστης αξίας λογοτεχνικά και γραμματειακά έργα. Ο αττικισμός έρχεται να αναδείξει τα παραπάνω και να προσθέσει σε αυτά ότι τα λογοτεχνικά κείμενα της αρχαιότητας - αποσυνδεδεμένα πλέον από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα- νοούνται εφεξής υποχρεωτικά ως γλωσσικά πρότυπα.

Το παραπάνω ιδεολόγημα δε φαίνεται να υφίσταται κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή, καθώς γλώσσα και γραμματεία συμπορεύονται και συνδιαλέγονται με ένα συνεχή διάλογο-αντίλογο του παρελθόντος με το παρόν. Επίσης, στις ίδιες χρονικές περιόδους, παρά την αναγνώριση στη συνεισφορά των θεμελιωτών των λογοτεχνικών ειδών και γενών, πρωτίστως του Ομήρου, δε διαπιστώνεται κάποιος λογοτεχνικός κανόνας. Δηλαδή, δεν προκύπτουν γραπτά κείμενα που να θεωρούνται πρότυπα ως προς την ιεράρχησή τους.

Στο παραπάνω μύθευμα περί της ταύτισης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας με την αρχαία ελληνική γραμματεία, έρχονται να προστεθούν συγγενή ιδεολογήματα – μυθεύματα, όπως: α) η καθαρότητα και ο άμεικτος χαρακτήρας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, β) η πρότυπη αξία της έναντι των άλλων γλωσσών, γ) η αδιατάρακτη συνοχή και συνέχειά της, δ) το αμετάφραστο της και ε) η αποκλειστική κληροδοσία της.

Το άρθρο κλείνει με την επισήμανση ότι, παρά το γεγονός της διεκδίκησης ισοτιμίας της νεοελληνικής γλώσσας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, οι νεοέλληνες εμφανίζουν σημάδια υποτίμησης της γλώσσας τους, θεωρώντας την ανεπαρκή συγκριτικά με την αρχαία.

5. Μύθος 2^{ος}: Ετυμολογία και το λεξιλόγιο της νέας ελληνικής

Ε. Β. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ (καθηγητής Γλωσσολογίας)

Το δεύτερο άρθρο αναφέρεται σε έναν ακόμη μύθο, που αφορά την προέλευση του λεξιλογίου της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Σύμφωνα με τον Πετρούνια, παρουσιάζεται μια ψευδής εικόνα που οφείλεται σε μια προσπάθεια αναγωγής της νέας στην αρχαία ελληνική.

Οι μελέτες του Γεωργίου Χατζιδάκι, οπαδού της καθαρεύουσας και θεμελιωτή της Γλωσσολογίας στην Ελλάδα, καθώς και η δημοσίευση των ετυμολογιών του Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ) του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, κατέδειξαν ότι τόσο οι βάσεις της λαϊκής νεοελληνικής γλώσσας όσο και της λόγιας εντοπίζονται στην ελληνιστική κοινή.

Η νέα ελληνική γλώσσα εμφανίζει λέξεις «κληρονομημένες», δηλαδή λέξεις που απαντώνται στη γλώσσα για μεγάλο διάστημα είτε αυτούσιες είτε με επιμέρους στοιχεία τους, οι οποίες, μάλιστα, ανάγονται στην ελληνιστική περίοδο. Ενδεικτικά, η λέξη πατέρας υπήρχε στην κλασική ελληνική ως πατήρ.

Ταυτόχρονα, όμως, εμφανίζει και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που δεν εντοπίζονται σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες: στη νέα ελληνική παρατηρούνται αλλαγές στην προφορά και στη σημασία των λέξεων συγκριτικά με άλλες γλώσσες, που εμφανίζουν περιορισμένο βαθμό σημασιολογικών αλλαγών (π.χ. η λέξη σταυρός σημαίνει στη κλασική «όρθιος πάσσαλος» και απέκτησε τη νέα σημασία από τη μετάφραση του λατινικού «crux»). Η αλλαγή στο σημασιολογικό περιεχόμενο οφείλεται στο γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα θεωρείται ενιαία από την κλασική ή ακόμη και από τη μυκηναϊκή εποχή μέχρι σήμερα, σε αντιθεση με τις νεολατινικές γλώσσες (ιταλικά, γαλλικά, ισπανικά) οι οποίες δε θεωρούνται «ίδιες» γλώσσες με τον πρόδρομο τους, δηλαδή τα λατινικά, αν και εμφανίζονται σε ύστερη χρονικά περίοδο σε σχέση με την ελληνική γλώσσα.

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα αφορά το λόγο δανεισμό από παλαιότερες περιόδους της γλώσσας και κυρίως από την ελληνιστική κοινή. Εδώ βλέπουμε να εμφανίζεται το φαινόμενο της επανεισαγωγής των παλαιών λέξεων (διαχρονικός δανεισμός), όπως για παράδειγμα οι λέξεις δημοκρατία, αριστοκρατία, χθόνιος και η οδός. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις επανεισαγμένες αυτές λέξεις έρχονται να αποδώσουν νεότερες ευρωπαϊκές έννοιες, γεγονός που επιφέρει διαφοροποιητικά στοιχεία στη σημασία τους σε σχέση με την αρχαία. Ενδεικτικά, η λέξη τραγωδία σαν θεατρικό όρος φαίνεται να διατηρεί την αρχαία σημασία της, ενώ στην καθομιλουμένη αποδίδει τη σημασία που απέκτησε στα γαλλικά και προσδιορίζεται σημασιολογικά ως «φρικτή κατάσταση».

Η τρίτη ιδιαιτερότητα συνδέεται με τα διεθνή ελληνικά. Ειδικότερα, όροι έκφρασης διαφόρων ανθρωπίνων δραστηριοτήτων που διαμορφώθηκαν κατά την ελληνική αρχαιότητα, εισήχθησαν σε άλλες γλώσσες και κυρίως στα λατινικά. Αν και ορισμένες λέξεις πέρασαν νωρίς στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσω της λαϊκής παράδοσης, εντούτοις εμφανίζουν έντονα στοιχεία αλλαγής, με αποτέλεσμα η καταγωγή τους να μην είναι ευδιάκριτη με την πρώτη ματιά. Για παράδειγμα, στα αγγλικά η λέξη church < κυρι(α)κόν και η λέξη police < πολιτεία.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο εύρος λέξεων σε συνάρτηση με αρχαία ελληνικά και λατινικά στοιχεία έχουν ως σκοπό την εξυπηρέτηση των σημερινών αναγκών και όχι την επίδειξη γνώσης της αρχαίας ελληνικής, όπως λ.χ. οι λέξεις: μικρόβιο, ορθοπεδική, ουτοπία, κ.ά.

Οι λέξεις αυτές εισέρχονται στα νέα ελληνικά ως δάνεια από τις νεότερες γλώσσες, τροποποιώντας τους μορφολογικούς και σημασιολογικούς κανόνες της ελληνικής. Τα δάνεια μπορούν να είναι είτε αυτούσια είτε να αποτελούν μετάφραση ξένων λέξεων: η αγγλική λέξη *Skyscraper* μεταφράστηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, και στα νέα ελληνικά ως ουρανοξύστης.

Όμως, τα μεταφραστικά δάνεια στη γλώσσα μας απαντώνται συχνότερα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, διότι παλαιότερα η ύπαρξη δανείων σε μια γλώσσα υποδήλωνε για τους μορφωμένους στοιχείο «παρακμής».

Καταληκτικά, ο συγγραφέας, προκειμένου να αναδείξει τις αναδημιουργίες των λέξεων της γλώσσας που οδηγούν σε στοιχεία παρερμηνείας αναφορικά με το σημασιολογικό περιεχόμενό τους, αναφέρει ενδεικτικά κάποια παραδείγματα:

η λέξη τραπεζαρία παρουσίαζε διαφοροποιημένο σημασιολογικό περιεχόμενο στα μεσαιωνικά ελληνικά (ήταν θηλυκό του τραπεζάριος και σήμαινε την καλόγρια την επιφορτισμένη με την τήρηση της τάξης στην αίθουσα του φαγητού των γυναικείων μοναστηριών). Ομοίως, η λέξη καπνιστήριο, που παλαιότερα σήμαινε «θερμό λουτρό» ή ίσως «θυμιατήρι», ενώ η λέξη «εκδρομή» σήμαινε τη στρατιωτική εκστρατεία.

6. Μύθος 3^{ος}: Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: η αυτονομία της δημοτικής

Α. Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ (καθηγητής Γλωσσολογίας)

Το άρθρο του Χριστίδη εστιάζει στον μύθο της εξάρτησης της επάρκειας της δημοτικής στη νεοελληνική γλώσσα σε σχέση με τη γνώση της αρχαίας. Ο συγγραφέας αποφαινεται ότι η σχέση αυτή δεν μπορεί να γίνει κατανοητή και να αξιολογηθεί, αν δεν την εντάξουμε σε ένα γενικότερο πλαίσιο προκαταλήψεων, ευρύτερων και στενότερων, που σχετίζονται με γλωσσικές συζητήσεις στο χώρο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας.

Η πρώτη περίπτωση αφορά τις αντιλήψεις που θεωρούν τη γλωσσική αλλαγή ως «φθορά και αλλοίωση» και διαμορφώθηκε από δύο βασικές αξιολογήσεις της γλωσσικής πραγματικότητας.

Στην πρώτη προβάλλεται ως μέτρο γλωσσικής επάρκειας και ποιότητας, γλώσσες που θεωρούνται πρότυπες σε γραμματικό επίπεδο, όπως λ.χ. η αρχαία ελληνική και λατινική, ενώ αποκλίσεις από αυτές θεωρούνται συμπτώματα γλωσσικής παρακμής. Γέννημα μιας τέτοιας αξιολόγησης αποτελεί το κίνημα του αττικισμού, το οποίο ήταν συνδεδεμένο με μια νοσταλγία για την

καθαρότητα που προσδιόριζε την κλασική γραμματεία, έναντι της κοινής, η οποία έφερε το στοιχείο της «αλλοίωσης».

Αντίστοιχο παράδειγμα εμφανίζεται και σε άλλες περιπτώσεις, όπως π.χ. η «διαμάχη των αρχαίων και των μοντέρνων γαλλικών» στη Γαλλία. Ειδικότερα, υποστηρίζεται η γλωσσική ανεπάρκεια της νεότερης γαλλικής σε σχέση με τις κλασικές γλώσσες. Η διαμάχη αφορούσε την αυξανόμενη κυριαρχία της καθομιλουμένης και την υποχώρηση της λατινικής, καθώς και τη διαμάχη για τους νεολογισμούς, που προέκυψε ως αναγκαιότητα εμπλουτισμού της γαλλικής γλώσσας με νέους όρους. Ο συντηρητικός γλωσσικός κλασικισμός θα αντιταχθεί σε αυτόν τον εμπλουτισμό, αλλά θα ηττηθεί από τη Γαλλική Επανάσταση.

Ο συγγραφέας κάνει λόγο για την αξιολόγηση της χρήσης της γλώσσας και, ειδικότερα, αναφέρεται στο διαχωρισμό της «καλής» και της «κακής» χρήσης της, με την πρώτη να συνδέεται με τους «εκλεκτούς» της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και τη δεύτερη με την πλειοψηφία των «ακαλλιέργητων». Τα παραπάνω προκύπτουν από τη συνάρτηση (και ταύτιση) μεταξύ της αξιολόγησης των ομιλούμενων μορφών γλώσσας, με μέτρο πρότυπες γραμματειακές γλώσσες και της κοινωνικής αξιολόγησης των χρήσεων αυτής. Η ιστορικά οριζόντια αυτή αξιολόγηση είναι εκείνη που ενοχοποιεί την «ακαλλιέργητη μάζα» για την «αλλοίωση» και την «παρακμή» της γλώσσας.

Ο Χριστίδης αναδεικνύει την ιστορικότητα των στάσεων απέναντι στο ζήτημα των γλωσσών και της γλωσσικής αλλαγής, προκειμένου να φωτιστεί η διασύνδεση αυτών με το ιστορικό παρόν που τις γεννά και τις καθιστά καθοριστικές. Η περίπτωση της ελληνικής γλώσσας και της ιστορίας της εμφανίζουν ιδιαιτερότητες, που αντικατοπτρίζουν ειδικότερες προκαταλήψεις οι οποίες συνδέονται με το ρόλο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας. Κατά την περίοδο του αττικισμού (ελληνιστικού και βυζαντινού), η γλώσσα (ως καθαρεύουσα) επιστρατεύεται για να πιστοποιήσει, αφενός, τη συνέχεια με την αρχαιότητα, και, αφετέρου, την ευρωπαϊκή ταυτότητα των Νεοελλήνων, καθώς και τη συμμετοχή τους στην ευρωπαϊκή «οικογένεια». Καθιερώνεται η καθαρεύουσα ως «πρότυπη» γλώσσα, η οποία χαρακτηρίζεται από την άρνηση για γλωσσική αλλαγή. Στον αντίποδα βρίσκεται ο δημοτικισμός, ως αντίλογος, που συνεχίζει την παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού, ο οποίος θα καταφέρει να «εκθρονίσει» την «πρότυπη» καθαρεύουσα το 1976.

Η σχέση αρχαίας και νεότερης ελληνικής συνεχίζεται και ανασηματοδοτείται και μετά το 1976 σε συγχρονικό πλαίσιο. Το επαναστατικό πνεύμα των νέων στην πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης, οι παρεμβάσεις στη διδασκαλία των ανθρωπιστικών μαθημάτων και η πρόσκαιρη κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων στο γυμνάσιο, εγείρουν το επιχείρημα της «κακοποίησης» της ελληνικής γλώσσας και της γλωσσικής «αναπηρίας» του χρήστη της νέας ελληνικής, εάν δε γνωρίζει αρχαία Ελληνικά. Πρόκειται για ένα επιχείρημα που θεωρείται εξ ολοκλήρου άκυρο, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η γνώση της μητρικής γλώσσας δε θέτει ως προϋπόθεση τη γνώση των πρότερων σταδίων της. Με αυτή τη λογική, οι Γάλλοι, Ιταλοί, Ισπανοί θα έπρεπε να θεωρούνται επαρκείς χρήστες των μητρικών τους γλωσσών, μόνο εάν γνωρίζουν τη λατινική γλώσσα.

Οι στάσεις ιδεολογικού χαρακτήρα, επίσης, γεννούν απόψεις που συνδέονται με τις έννοιες: «καθαρότητα», γλωσσική και πολιτισμική ανωτερότητα, «περιούσιος» λαός και «περιούσια γλώσσα», στο πλαίσιο της γενικότερης εθνικιστικής αναδίπλωσης της εποχής.

Σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από στοιχεία εθνικισμού και διχαστικού απομονωτισμού, ο συγγραφέας προτάσσει την αναγκαιότητα της προσέγγισης της γλώσσας, τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην έρευνα, που να στέκεται με σεβασμό απέναντι στην ιστορικότητα του φαινομένου. Επιπλέον, δεν αντιτάσσεται στην καλλιέργεια της αρχαιογνωσίας στην εκπαίδευση, με την προϋπόθεση, όμως, να απαλλαγεί από τον φορμαλισμό.

7. Μύθος 4^{ος}: Η γλωσσική φθορά και οι μεγαλομανείς «γλώσσες».

Α. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ (καθηγήτρια Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης)

Η συγγραφέας θυμίζει πώς ο Σωσσύρ επισήμανε τη δυσκολία του να δημιουργήσει ένας άνθρωπος μια γλώσσα η οποία θα μπορούσε να κληροδοτηθεί αμετάβλητη στις επόμενες γενιές. Και αυτό διότι «η γλώσσα που δημιούργησε θα παρασυρθεί, είτε το θέλει είτε όχι, από το ρεύμα που παρασύρει όλες τις γλώσσες», γεγονός που συνιστά εγγενές, φυσικό χαρακτηριστικό των γλωσσών.

Η γλώσσα διαρκεί ακριβώς επειδή αλλάζει και αλλοιώνεται, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ανθρώπινα φαινόμενα, που φθείρονται και εξαφανίζονται με την αλλαγή και αλλοίωση που αυτός τους επιφέρει (ο χρόνος). Η γλώσσα αλλάζει ως αποτέλεσμα της χρήσης της και υποχρεωτικά αλλοιώνεται επειδή συνεχίζει να μιλιέται.

Η εξέλιξη των κοινωνιών επέφερε τη δημιουργία νέων ιδεών και νέων τρόπων σκέψης, με τη γλώσσα να ανταποκρίνεται σε αυτούς με την αλλοίωση και την αλλαγή. Σημαντικοί σταθμοί, όπως λ.χ. η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός, έφεραν καινούρια συστήματα ιδεών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, γεγονός που επέφερε σημαντικές αλλαγές στη γλώσσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα.

Οι γλώσσες αλλάζουν, καθώς προσαρμόζονται «αναγκαστικά» σε νέες ανάγκες επικοινωνίας, με τη χρήση του λόγου να εισάγει νέα στοιχεία στη γλωσσική δομή. Η συνεχής αλλαγή των γλωσσών, ως συστατικό της ζωής τους, απαιτεί αλλαγή των κανόνων που διδάσκονται στα σχολεία. Με άλλα λόγια, απαιτεί την «περιοδική ανανέωση» της κωδικοποιημένης γλώσσας.

Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι τα παραπάνω αποτελούν επιστημονικά κοινές

παραδοχές, οι οποίες δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Παρόλα αυτά, στο πλαίσιο των κοινωνιών, κάνει συχνά την εμφάνιση του ο μύθος αναφορικά με τη φθορά και την αλλοίωση της μιας ή της άλλης γλώσσας, που συνοδεύεται από την απειλή για την εξάλειψή της. Στο πλαίσιο αυτού του επαναλαμβανόμενου μύθου, η αλλαγή της γλώσσας ταυτίζεται με την παρακμή, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει κανένα υποστηρικτικό υπόβαθρο.

Στη μεγάλη αυτή αντίφαση εμπεριέχονται μηνύματα κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα. Οι αναφορές που σχετίζονται με τη φθορά μιας γλώσσας εξιδανικεύουν μια ορισμένη γλωσσική μορφή, η οποία περιγράφεται ως ανώτερη και αυθεντική. Μάλιστα, ιστορικά όλες οι γλώσσες που φέρουν την ονομασία «ανώτερη» και «αυθεντική», όπως λ.χ. η λατινική, η ρωσική, η γερμανική, κ.λπ., συνδέθηκαν με επεκτατικές και ιμπεριαλιστικές κοινωνικές ομάδες. Για παράδειγμα, η Βρετανία ονομάζεται «έθνος ικανό να οδηγήσει τον κόσμο, ιδίως στο μέγα ζήτημα της γλώσσας», της οποίας η φυσική «ανωτερότητα» συνίσταται στην «ικανότητα» να «αφομοιώνει» άλλες γλώσσες και να τις μετατρέπει σε «αγγλικές».

Ωστόσο, είναι δύσκολο να εξηγηθεί ο τρόπος σύνδεσης μεταξύ ιμπεριαλιστικής ερμηνείας και των σύγχρονων θεωριών που αναφέρονται στην παρακμή της ελληνικής γλώσσας. Η Φραγκουδάκη αποφαίνεται ότι πρόκειται για κρίση εθνικής ταυτότητας που αισθάνονται κάποιοι διανοούμενοι. Μάλιστα, περιγράφουν την ομιλούμενη ελληνική γλώσσα με αρνητικό πρόσημο, αποδοκιμάζουν την «αποκοπή της από τις ρίζες της» και αναπολούν το κύρος που η κλασική αρχαιότητα έχει στους «υποτιθέμενους ανώτερους».

8. Μύθος 5^{ος}: Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος.

Δ. ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ- ΚΟΝΤΟΥ (καθηγήτρια Γλωσσολογίας)

Ένα από τα διαχρονικά θέματα που κατείχαν κεντρική θέση στον τόπο μας ήταν η γλώσσα και η χρήση της. Οι διενέξεις περί της γλώσσας και της χρήσης της είχαν είτε τη μορφή του γλωσσικού ζητήματος (παλαιότερα: δημοτική-καθαρεύουσα), είτε τη μορφή ενός γενικότερου προβληματισμού (τα τελευταία χρόνια), στο πλαίσιο συζητήσεων, συνεδρίων, αρθρογραφίας, κ.λπ., αναφορικά με την αξιολόγηση των στοιχείων της.

Ο προβληματισμός ξεκινάει από την πολυμορφία στοιχείων της γλώσσας που παρατηρήθηκε σε όλα τα επίπεδα και από τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείται ως συγχρονικό φαινόμενο.

Περιπτώσεις, όπως: άσχημος/άσκημος ή πιο καλότερος, φιλοβαριέμαι, κ.ά., προσδιορίζονται από κάποιους ως υφολογικές ποικιλίες, με τη χρήση τους να ρυθμίζεται από το είδος ή το ύφος της ομιλίας (καθημερινός / «χαλαρός», γρήγορος λόγος), καθώς και από τις περιστάσεις επικοινωνίας σε πραγματολογικό και κοινωνιογλωσσολογικό επίπεδο.

Αντίθετα, για άλλους, αποκλίσεις της γλώσσας, όπως λ.χ. των σύμβουλων, των ταμίων, από ανέκαθεν, πιο καλότερος, κ.λπ., συνιστούν ανεπίτρεπτα λάθη, τα οποία αποτελούν συνάρτηση της ελλιπούς ή ανεπαρκούς γνώσης της γραμματικής και των κανόνων της. Για εκείνους, τα λάθη αυτά προκαλούν απαισιόδοξες σκέψεις αναφορικά με το μέλλον της γλώσσας μας.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, κατά τη χρήση της γλώσσας προκύπτουν λάθη (όπως λ.χ. ασυνταξίες και ακυριολεξίες) από το φυσικό ομιλητή σε όλα τα επίπεδα, ως αποτέλεσμα της χρήσης της γλώσσας και των όρων που τη διέπουν.

Η συγγραφέας εστιάζει στη διάσταση του λάθους που σχετίζεται με το σύστημα και, ειδικότερα, με το βαθμό αδιαφάνειας που εμφανίζει.

Οι αποκλίσεις αυτές κατηγοριοποιούνται ως εξής:

I) Αποκλίσεις που απορρέουν από εξελίξεις της γλώσσας διαχρονικά σε φωνολογικό και μορφολογικό επίπεδο (του πανεπιστήμιου, των συνάδελφων, του άνθρωπου, κ.ά.).

II) Αποκλίσεις που μπορούν να ιδωθούν ως αποτέλεσμα επαναπροσδιορισμού ή επανερμηνείας δομών/τύπων σε συγχρονικό πλαίσιο. Ενδεικτικά, αναφέρει:

α) Παραδείγματα αναφορικών προτάσεων που εισάγονται με το οποίος και στα οποία η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας θεωρείται εσφαλμένη, π.χ. «Τώρα δεν μπορεί να κόψει το τσιγάρο το οποίο το απολαμβάνει όσο τίποτε άλλο».

β) Παραδείγματα στα οποία εμφανίζουν κατά κάποιον τρόπο πλεοναστικά στοιχεία, π.χ. πιο καλύτερος, από ανέκαθεν, κ.ά.

γ) Παραδείγματα όπου αξιοποιούνται καθαρά αμετάβατα ρήματα ως μεταβατικά, προκειμένου να τονισθεί η ενέργεια του δράστη, π.χ. τρέχω - έτρεξα το πρόγραμμα, διαρρέω - ο δημοσιογράφος διέρρευσε την είδηση.

Η συγγραφέας συμπεραίνει ότι τα «λάθη»-αποκλίσεις δεν αποτελούν μεμονωμένα φαινόμενα, αλλά συνδέονται με το σύστημα που ενισχύει την εμφάνιση και την περαιτέρω γενίκευσή τους.

Και αυτό συμβαίνει διότι:

1) οφείλονται σε συστηματικές αποκλίσεις της γλώσσας σε φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και σημασιολογικό επίπεδο, χωρίς να αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις γλωσσικής αμάθειας. Για παράδειγμα, ο «λάθος» τονισμός σε λέξεις, όπως πανεπιστήμιου, ένοχου, συνάδελφων, δήμαρχου, κ.ά., μπορεί να ιδωθεί ως προϊόν μορφοφωνολογικών αλλαγών, που οδήγησαν στο να επικρατήσει η ισοτονία (ο κόκκινος - του κόκκινου, ο άνισος - του άνισου, κ.λπ.).

2) έχουν ως προϋπόθεση την ύπαρξη ποικιλιών στο γλωσσικό σύστημα, δηλαδή παράλληλων τύπων που συνδιαλέγονται και αξιοποιούνται κατά περίπτωση με βάση το είδος του λόγου και την περίσταση επικοινωνίας. Οι τύποι αυτοί θα μπορούσαν να ιδωθούν ως αποτέλεσμα εξελίξεων σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο. Για παράδειγμα, σε αναφορικές προτάσεις που εισάγονται με το οποίος, μπορεί να γίνει η αξιοποίηση του που• αποτέλεσμα της επανερμηνείας των τύπων ως εκφραστικών στοιχείων και γενίκευσης αυτών σε όλες τις περιπτώσεις : «τα δέντρα που τα φύλλα τους πέφτουν το χειμώνα, λέγονται φυλλοβόλλα».

3) σηματοδοτούν την ασάφεια ή την αδιαφάνεια του γλωσσικού συστήματος στο συγκεκριμένο σημείο. Η αδιαφάνεια αυτή είναι προϊόν εξελίξεων και αλλαγών στη γλώσσα κατά την ιστορική της διαδρομή, καθώς και διαφόρων συγκρητισμών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την επανερμηνεία και τη μη αναγκαία ή και εσφαλμένη γενίκευση τύπων, δομών, καταλήξεων, διαμορφώνοντας έτσι τις προϋποθέσεις για ενδεχόμενη αλλαγή σε επόμενο στάδιο της γλώσσας. Για παράδειγμα, εσφαλμένες γενικεύσεις μορίων, προθέσεων, καταλήξεων, όπως απαντώνται στα πιο καλύτερος, από ανέκαθεν, κ.ά., είναι ασάφειες που εμφανίζει το γλωσσικό σύστημα. Ακόμη, ανάλογα με την τάση

για προβολή ή όχι της εξωτερικής αιτίας (δράστης) δημιουργούνται νέα μεταβατικά (μεταβιβαστικά) ρήματα που εμφανίζουν δύο συντάξεις, μεταβατικά/αμετάβατα: ο ήλιος έλιωσε τον πάγο (μεταβατικό) - ο πάγος έλιωσε (αμετάβατο), ο αέρας άνοιξε την πόρτα - η πόρτα άνοιξε.

Η συγγραφέας επισημαίνει τη δυσκολία να δοθεί μονοσήμαντη απάντηση στα ερωτήματα που εγείρονται αναφορικά με τα «λάθη στη χρήση της γλώσσας», καθώς επίσης και στη δυνατότητα περιορισμού τους. Και καταλήγει ότι, αν επισημάνουμε και αξιολογήσουμε τις εσφαλμένες χρήσεις της γλώσσας χωρίς προκαταλήψεις, θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα, αφενός, τη λειτουργία των διαφόρων μερών του συστήματος αυτής, και, αφετέρου, τον τρόπο λειτουργίας των μηχανισμών της γλωσσικής ανάλυσης κατά την κατάκτηση και, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, την πραγμάτωση της γλώσσας.

9. Μύθος 6^{ος}: Ιδεολογήματα και δανεισμός

Α. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ - ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ (καθηγήτρια Γλωσσολογίας)

Όσον αφορά το φαινόμενο του δανεισμού, παρατηρείται διάσταση απόψεων μεταξύ των κειμένων που απευθύνονται στο ευρύ κοινό και των κειμένων των ειδικών. Στην πρώτη περίπτωση, επιστρατεύονται λέξεις όπως γλωσσική εισβολή, φθορά, παραφθορά και διαφθορά της γλώσσας μας, κ.ά., και έχουν ως αποτέλεσμα, κατά τους υποστηρικτές των απόψεων αυτών, τη γλωσσική υποδούλωση και την εθνική παρακμή. Επιπροσθέτως, υποστηρίζεται ότι η αλλοτρίωση της γλώσσας οδηγεί στην αλλοτρίωση της συνείδησης της νόησης και κατ' επέκταση της συνείδησης μας, όπως λ.χ. το γεγονός ότι η γλώσσα δεν αντιστέκεται στις δάνειες λέξεις, και, ιδίως, στις αγγλικές.

Με βάση τη συγγραφέα, «εισβολή» νοείται το μεγάλο πλήθος ξένων λέξεων που εμπεριέχονται στη γλώσσα μας. Όμως, τέτοιου είδους κρίση εμπεριέχει το στοιχείο του υποκειμενισμού. Κι αυτό διότι, δε γνωρίζουμε το ποσοστό των ξένων λέξεων που εντοπίζονται στα νεοελληνικά κείμενα. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι, βάσει της λεξικογραφικής στατιστικής, σε σύνολο 60.000 περίπου λεγμάτων γενικού λεξιλογίου της νεοελληνικής, 5% είναι δάνειες λέξεις από την αγγλική, σε αντιδιαστολή με το δανεισμό της αγγλικής από τη γαλλική, ο οποίος ανέρχεται σε ποσοστό 65-75% του σημερινού λεξιλογίου της. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι, π.χ. η αγγλική έχει φθαρεί από την «εισβολή» δανείων. Εγείρονται, λοιπόν, ερωτήματα, αν ο δανεισμός λέξεων και μόνο μπορεί να οδηγήσει στην αλλοίωση μιας γλώσσας και σε αλλαγή της γενετικής δομής της.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αποβολή των δανείων από τη γλώσσα, αν δεν έχει οριστεί η έννοια του δανείου, τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη συγγραφέα, η περίπτωση της έννοιας του δανείου, αφορά λέξεις που εμπεριέχονται σε κείμενα απευθυνόμενα στο ευρύ κοινό, όπως λ.χ. σάντουιτς, ζάπιγκ, κ.λπ., οι οποίες ενσωματώνουν στοιχεία που η μορφή τους αναδεικνύει την ξενική καταγωγή τους. Πρόκειται, δηλαδή, για το φαινόμενο του άμεσου δανεισμού.

Ωστόσο, δάνεια είναι, αφενός, κάθε στοιχείο που μια γλώσσα δανείζεται από μια άλλη, και, αφετέρου, λέξεις που η ελληνική τις βρήκε έτοιμες σε άλλες γλώσσες και τις υιοθέτησε, όπως λ.χ. τηλέφωνο, μικρόβιο, οικολογία, κ.λπ. (συνήθως ονομάζονται αντιδάνεια ή έμμεσα δάνεια). Εντούτοις, δεν αναιρείται το γεγονός ότι οι λέξεις αυτές, αν και ζυμώθηκαν με αρχαιοελληνικά στοιχεία, συνιστούν δάνειες λέξεις στην περίπτωση της νέας ελληνικής. Η παραπάνω θέση θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά απέναντι στην κινδυνολογία αναφορικά με το δανεισμό, αν γινόταν ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι λέξεις όπως λ.χ. αντιβιοτικό, αστροναύτης, φωτογραφία, κ.λπ. συνιστούν δάνειες λέξεις.

Η Χρηστίδου επισημαίνει ότι η κινδυνολογία περιορίζεται στα άμεσα δάνεια, κι αυτό διότι, είναι αυτά που αναδεικνύουν άμεσα την ξενική καταγωγή τους σε σχέση με τα άλλα δάνεια, τα οποία φέρουν μια καμουφλαρισμένη μορφή, με αποτέλεσμα να περνούν για ελληνικές λέξεις. Ωστόσο, η κινδυνολογία αυτή που αποσκοπεί στο να προσβάλει την αυτάρκεια μιας γλώσσας, δεν έχει επιστημονικό υπόβαθρο, καθώς παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ο δανεισμός της νέας ελληνικής οφείλεται σε κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά και όχι σε δομικά κενά της.

Ο δανεισμός λέξεων δεν πρέπει να προσλαμβάνεται ως ασθένεια, καθώς αποτελεί φυσιολογικό φαινόμενο όλων των γλωσσών. Ειδικότερα, στη περίπτωση της νεοελληνικής δεν ελλοχεύει κίνδυνος από τα δάνεια, καθώς θα μπορούσε να δει κανείς την παρουσία τους με θετικό πρόσημο, αφού αυτά αποτελούν δείκτες για την ένταξη του ομιλητή σε κάποια ομάδα. Επιπλέον, η συμβολή τους εντοπίζεται στον εμπλουτισμό της νεοελληνικής δημιουργώντας σημασιολογικές διαφορές, όπως λ.χ. έφηβος - τινέντζερ.

Η συγγραφέας κάνει λόγο για τη διαλεκτική σχέση μεταξύ της οικονομικο- πολιτικής υπεροχής (π.χ. η επικράτηση της αγγλικής σε παγκόσμιο επίπεδο πηγάζει από την ηγεμονία των Η.Π.Α. στη σημερινή εποχή), αφενός, και της γλωσσικής, αφετέρου. Τέλος, η ίδια συμπεραίνει ότι τα άμεσα δάνεια, τα οποία εντοπίζονται στη νεοελληνική γλώσσα, δεν εμφανίζουν ούτε μαζικό χαρακτήρα, αλλά ούτε και προκαλούν δομικές αλλαγές, και ο περιορισμός τους μπορεί να επιτευχθεί μέσω της καλλιέργειας της νεοελληνικής και μέσω της πρόληψης με προτάσεις και πρακτικές υποστηριζόμενες από την πολιτική ηγεσία.

10. Μύθος 7^{ος}: Άνισες εξισώσεις: Η γλώσσα των νέων

Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ (καθηγητής Γλωσσολογίας)

Ο Βελούδης πραγματεύεται μία «προκλητική» πτυχή της ελληνικής, τη λεγόμενη «γλώσσα των νέων», και απαντά σε στερεοτυπικές αντιλήψεις για τη γλώσσα των νέων.

Υποστηρίζεται ότι:

-Οι νέοι κάνουν χρήση ενός εξαιρετικά περιορισμένου λεξιλογίου στο πλαίσιο της καθημερινής επικοινωνίας και αλλοιώνουν τη γλωσσική δομή. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι:

- αλλάζουν είτε τη σύνταξη είτε τη «διάθεση» των ρημάτων, όπως λ.χ. δε λέει [=όχι•αμετάβατο], παίζει [=συμβαίνει •απρόσωπο], χαλάστηκα [= εκνευρίστηκα], στόκος [= χαζός].
- αλλάζουν τη σειρά ή τον αριθμό των συλλαβών, όπως λ.χ. λόστρε<τρελός.
- αλλάζουν τη σειρά των φθόγγων, όπως λ.χ. Χίος < όχι.
- αλλάζουν τις σημασίες των λέξεων, όπως λ.χ. δε μαςάμε = [δεν πιανόμαστε κορόιδα].
- αναστατώνουν τον παραγωγικό μηχανισμό, όπως λ.χ. αργότερα> αργότεροτερα.
- ανατρέπουν τη διάκριση («μιλώ» /«χυδαιολογώ»), όπως λ.χ. ρε μαλάκα, σε φιλικές (μεταξύ τους προσφωνήσεις).
- χρησιμοποιούνται σε επιτατικές εκφράσεις, όπως λ.χ. χέστηκα [= αδιαφορώ].
- δανείζονται αλόγιστα από ξένες γλώσσες, κυρίως από τα αγγλικά, περιφρονώντας κοινωνικά κατοχυρωμένες κανονικότητες (όπως λ.χ. τη χρήση πληθυντικού αριθμού, όταν απευθυνόμαστε σε άγνωστους και μεγαλύτερους).

Ο συγγραφέας αναφέρεται σε δύο εξισώσεις προκειμένου να αναδείξει το γλωσσικά ανεπαρκές «αύριο» των νέων, σε μια «αφελληνισμένη» γλωσσική βάση που θα τους έχει κληροδοτηθεί.

1) Η «γλώσσα των νέων» (= η ελληνική των νέων) συνιστά τη μοναδική ποικιλία της ελληνικής που αυτοί γνωρίζουν, η οποία φέρει όλα τα χαρακτηριστικά του εφήμερου και είναι περιορισμένη τόσο τοπικά όσο και χρονικά. Στο ερώτημα που εγείρεται αναφορικά με το αν αυτή η ποικιλία αξιοποιείται από τους νέους προκειμένου να γράψουν στις εξετάσεις για το πανεπιστήμιο, ή αν απευθύνονται προς έναν ηλικιωμένο, η απάντηση είναι αρνητική. Κι αυτό διότι, το φαινόμενο είναι διαχρονικό και διαγλωσσικό. Απαντάται, δηλαδή, σήμερα, αλλά και παλαιότερα, σε πολλές γλώσσες.

2) Λάθη που εντοπίζονται σε άγνοια της γλώσσας, όπως λ.χ. έρθει μην έρθει, που αφορούν δείγματα λαθών με άρνηση, εξισώνονται σιωπηλά με «λάθη» που εμφανίζονται σε όλες τις γλώσσες και πηγάζουν από την ανθρώπινη φύση και την ίδια τη γλωσσική γνώση. Πίσω από τα λάθη αυτά παρατηρούνται τα στοιχεία της «αναλογίας», της «απολογίας» και της «επανεπίσχυσης». Για παράδειγμα, η λέξη καλύτερος εμφανίζει το στοιχείο του «αναδιπλασιασμού» της παραγωγικής κατάληξης του συγκριτικού βαθμού προκειμένου να διπλασιάσει την ένταση. Και κατ' επέκταση μαρτυρεί γνώση της γλώσσας. Επίσης, η φράση, ούτε ο Γιάννης δεν ήρθε, είναι η ενισχυμένη εκδοχή του «ούτε ο Γιάννης ήρθε».

Οι νέοι εμφανίζουν στο πλαίσιο της χρήσης της γλώσσας το στοιχείο της υπερβολής, του περιορισμένου αριθμού λεξικών μορφών και της περικοπής συλλαβών που ενέχουν τη συνθηματικότητα και κρυπτικότητα άλλων, παλαιότερων, γλωσσικών ποικιλιών.

Ομοίως, η προσφώνηση «μαλάκα» (άνευ γένους), έχει στο παρελθόν το γνωστό μας «ρε» (< μωρέ[=βλάκα] (άνευ γένους και αριθμού).

Ο συγγραφέας υποστηρίζει την αναγκαιότητα αναγνώρισης της γλωσσικής δημιουργικότητας των νέων προκειμένου να αναδειχθεί η προσήλωσή της σε κανονικότητες που διέπουν τη γλώσσα μας και τις γλώσσες γενικότερα. Μια τέτοιου είδους δημιουργικότητα εντοπίζεται στα παρακάτω

παραδείγματα, όπου και παρατηρείται η μετακίνηση από αισθητηριακές σημασίες σε γνωστικές, «επιστημικές», τόσο σε διαχρονικό όσο και σε διαγλωσσικό επίπεδο:

α) Από το αρχαίο ελληνικό οίδα [=έχω δει =γνωρίζω], και το βλέπεις[= κατανοείς], μετακινούνται στα σημερινά: την είδε (= θεώρησε ότι είναι), μου 'ρθε φλασιά (= ξαφνική ιδέα), κ.ά.

β) τα παλαιότερα: όπως λ.χ. άνοστο αστείο, κατάπια την προσβολή, την δε κάμηλον καταπίνοντες, μετακινούνται στα σύγχρονα: δε μασάμε, μασάει η κατσίκά ταραμά, δε σφάξανε (= άρνηση), κ.ά.

γ) τα αποδεκτά: αναψηλάφηση (της δίκης), πολύ τα ψειρίζεις!, μαζί με τα «απορριπτέα»: όπως λ.χ. την ψαχουλεύτηκα (την υπόθεση), είναι κολλημένος (= έχει στο μυαλό), κ.ά.

Τέλος, ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι η γλώσσα των νέων συνιστά μία γλωσσική ποικιλία και όχι απειλή για την ελληνική γλώσσα.

11. Μύθος 8ος: Ο μύθος για το «απαραβίαστο» της ιστορικής ορθογραφίας

Ε. ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ (καθηγήτρια Γλωσσολογίας)

Οι έννοιες του ορθογραφικού λάθους και της ορθογραφικής αλλαγής εμφανίζουν μακρά ιστορική διαδρομή, τουλάχιστον σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ωστόσο, σε γλώσσες όπως τα φιλανδικά, τα τουρκικά ή τα σερβοκροατικά, οι έννοιες αυτές στερούνται περιεχομένου. Κι αυτό διότι, αυτές διαθέτουν φωνητική γραφή και ισχύει γενικότερα η αρχή της αμφιμονοσήμαντης αντιστοιχίας, δηλαδή ότι για κάθε φώνημα υπάρχει ένα μονογραφικό σύμβολο και, αντίστροφα, κάθε γραφικό σύμβολο δηλώνει ένα και μόνο ένα φώνημα.

Αντίθετα, οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, μεταξύ των οποίων και η ελληνική, εμφανίζουν ιστορική ορθογραφία. Δηλαδή, γράφουν όχι σύμφωνα με το πώς προφέρονται οι λέξεις σήμερα, αλλά σύμφωνα με το πώς προφέρονταν σε παλαιότερες περιόδους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα ορθογραφικά αυτά συστήματα να εμφανίζουν πολλές ατέλειες και «ανωμαλίες». Η αντιστοίχιση προφοράς - γραφής στη νέα ελληνική είναι δύσκολο να επιτευχθεί, διότι οι πολλοί και σύνθετοι κανόνες δυσχεραίνουν τη δυνατότητα να γράψει κάποιος ορθά κάποια λέξη που ακούει ή προφέρει, όπως λ.χ. η αντιστοίχιση της προφοράς [liri] με τις λέξεις λείπει, λύπη και λίπη.

Η διάσταση που εντοπίζεται ανάμεσα στον προφορικό και στο γραπτό λόγο οδηγεί σε προτάσεις ορθογραφικών αλλαγών, γεγονός που βιώνεται από μεγάλο μέρος του πληθυσμού ως απώλεια. Ο δημόσιος διάλογος για την ορθογραφία, γενικότερα, διέπεται από την εξίσωση γλώσσα = γραφή, τη βαθιά πεποίθηση ότι γράφουμε με βάση την ετυμολογία και την προσήλωση στην ιστορική ορθογραφία.

Η ιστορία των γλωσσών αναδεικνύει μια σειρά από ενδεχόμενα: η ορθογραφία μιας γλώσσας μπορεί να μη μεταβληθεί καθόλου, να μεταβληθεί εν μέρει, εξ ολοκλήρου ή/και να αλλάξει ριζικά. Οι

επιμέρους αλλαγές στην ορθογραφία εντοπίζονται σε γλώσσες που φέρουν σημαντικό σώμα γραμματείας, όπως λ.χ. η γαλλική και η ελληνική. Το ερώτημα που πλέον τίθεται δεν αφορά το αν η ιστορική ορθογραφία μπορεί να αλλάξει, αλλά ως προς τι κρίνεται αναγκαίο να αλλάξει.

12. Μύθος 9^{ος}: Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου

Σ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (καθηγητής Γλωσσολογίας)

Στις «βασικές αρχές» της νεότερης γλωσσολογίας αναφέρεται η προτεραιότητα του προφορικού λόγου έναντι του γραπτού. Αυτό εξηγείται μέσω των εξής εμπειρικών γενικεύσεων, οι οποίες φέρουν και θέση επιχειρημάτων:

A) Φυλογενετική προτεραιότητα

Σε όλες τις γλωσσικές κοινότητες η προφορική γλώσσα προηγείται χρονικά της γραπτής. Ακόμα και σήμερα υπάρχουν «προφορικές κοινωνίες» στις οποίες δε συμπεριλαμβάνεται γραπτός κώδικας.

B) Οντογενετική προτεραιότητα.

Το παιδί πρώτα μαθαίνει να μιλά και μετά να γράφει.

Γ) Γνωστική – μαθησιακή προτεραιότητα.

Η ανάπτυξη ομιλίας ενός παιδιού γίνεται με φυσικό τρόπο, αρκεί να εκτεθεί σε γλωσσικά ερεθίσματα. Από την άλλη πλευρά, η εκμάθηση της γραπτής γλώσσας από το παιδί προϋποθέτει συστηματική διδασκαλία.

Δ) Δομική προτεραιότητα.

Όλα τα συστήματα γραφής έχουν τη βάση τους σε μονάδες του προφορικού λόγου. Ειδικότερα, τα αλφαβητικά συστήματα βασίζονται στους φθόγγους, τα συλλαβικά στις συλλαβές και τα ιδεογραφικά στις λέξεις.

Με την προτεραιότητα του προφορικού λόγου προσδιορίζεται μία ειδίκευση ως προς το μέσον: Η ανθρώπινη γλώσσα έχει κατά κύριο λόγο φωνητικό χαρακτήρα, υπό την έννοια της αξιοποίησης της φωνητικής – ακουστικής επικοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, η γραφή συνιστά σημειωτικό σύστημα και αναπαριστά τη γλώσσα (Φ.ντε Σωσσύρ).

Η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου δεν είναι αδιαμφισβήτητη.

Η ύπαρξη της γραφής επιβεβαιώνει ότι η ανθρώπινη γλώσσα χαρακτηρίζεται από σχετική ανεξαρτησία, δηλαδή μπορεί να μεταφέρεται από το ένα μέσον στο άλλο. Επίσης, η γραφή δεν έχει μόνο «αναπαραστατική», «αρχειακή» ή «μνημειακή» λειτουργία, καθώς ανταποκρίνεται σε πολλές επικοινωνιακές ανάγκες.

Η «εγγραμματοσύνη» στις σύγχρονες κοινωνίες φέρει αυξημένη λειτουργικότητα και αποκτά νέες μορφές στα νέα μέσα επικοινωνίας. Υπό αυτή την οπτική, δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο προφορικός λόγος έχει και λειτουργική προτεραιότητα έναντι του γραπτού. Η σύγκριση δεν μπορεί

να έχει ποσοτικό χαρακτήρα, καθώς πολλοί αναφέρονται σε δύο είδη πολιτισμού αλλά και σε δύο συλλογικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης: τον προφορικό και τον εγγράμματο.

Σημαντική είναι επίσης, η θέση της γραφής στη διαδικασία γλωσσικής τυποποίησης της κοινής γλώσσας. Η γλωσσική τυποποίηση, που συνιστά γνώρισμα των δυτικών κοινωνιών, εμπεριέχει τη δημιουργία «γραφολέκτου» με τη θέσπιση ορθογραφικών συμβάσεων. Η πρότυπη γλώσσα, που απορρέει από την τυποποίηση, καθιερώνεται μέσω της παιδείας. Χαρακτηριστικά, γνωρίσαμε στην Ελλάδα μια καθυστερημένη τυποποίηση, που συνδέεται με το «γλωσσικό ζήτημα», προβάλλοντας τη διαμάχη μεταξύ της δημοτικής και της καθαρεύουσας.

Μάλιστα, το πρότυπο της καθαρεύουσας συνέχισε στην εποχή μας την παράδοση του κλασικισμού και του αττικισμού, η οποία συντηρήθηκε στο πέρασμα των χρόνων μέσω των γραπτών κειμένων της αρχαίας ελληνικής, μιας γλώσσας που επισημαίνεται από το συγγραφέα ως «νεκρή».

Από την παράδοση αυτή, διαφοροποιείται η νεότερη γλωσσολογία έχοντας ως πρόταγμα την προτεραιότητα του προφορικού λόγου έναντι του γραπτού. Άρα, η εστίαση στον προφορικό λόγο υπογραμμίζει και δεν υποτιμά τη σημασία της γραφής στη διαδικασία της τυποποίησης. Στο πλαίσιο της τυποποίησης, η προτεραιότητα του προφορικού λόγου, που συνιστά μια ρυθμιστική αρχή, αναδεικνύει πού πρέπει να στηριχθεί η τυποποίηση: στον προφορικό λόγο και όχι στα αρχαϊστικά κείμενα.

Ακόμη, η αρχή έχει και διαστάσεις μεθοδολογικής οδηγίας, καθώς υποδεικνύει στο γλωσσολόγο πού πρέπει να στραφεί για την αναζήτηση των δεδομένων του και ποια πρέπει να είναι τα «παραδείγματά» του, δηλαδή το «υλικό» του στο πεδίο της γλώσσας. Τέλος, η αρχή επέχει θέση ιδεολογικού προσανατολισμού, γεγονός που απορρέει από το ανατρεπτικό της περιεχόμενο, τη ρήξη με την παράδοση του κλασικισμού.

Η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου, δίχως να στέκεται υποτιμητικά απέναντι στη σημασία της γραφής, αντιστέκεται στη συνήθεια της ταύτισης της γλώσσας με τη γραφή.

Με τη διαδικασία της τυποποίησης η κοινή γλώσσα αποκτά λεξικά, γραμματικές και δασκάλους. Τα παιδιά, ενώ πηγαίνουν στο σχολείο έχοντας ήδη γνώση της γλώσσας, αποκτούν γνώσεις για τη γλώσσα του σχολείου, η οποία είναι κυρίως γραπτή. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο του σχολείου τα παιδιά μαθαίνουν ότι η νέα ελληνική έχει επτά και όχι πέντε φωνήεντα.

Επομένως, στο σχολείο γίνεται η πρώτη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή, γεγονός που τη διευκολύνουν ψυχολογικοί και σημειολογικοί παράγοντες. Η εικόνα της γραφής συνδέεται με εκείνη της γλώσσας, με την «οπτική εικόνα» να φέρει μεγαλύτερη διάρκεια και σταθερότητα από την «ακουστική». Επιπλέον, η γραφή οδηγεί σε ένα υλικό προϊόν, το τελικό κείμενο. Το «οπτικό αντικείμενο» της γραφής μπορεί να σταθεροποιηθεί κυρίως μέσω ενός κοινωνικού παράγοντα, την ορθογραφία.

Ο συγγραφέας επισημαίνει τις αντιστάσεις των ανθρώπων να γράψουν το «τραίνο» με -ε, το «αντικρύζω» με -ι και το «ψέμμα» με ένα -μ, οι οποίες ενισχύονται από πολιτισμικούς παράγοντες.

Το μονοτονικό σύστημα προσδιορίζεται από πολλούς ως «άλωση της γλώσσας» και οποιαδήποτε «αλλοίωση» της ορθογραφίας αναγνωρίζεται ως «κίνδυνος για τη γλώσσα».

Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι η αντίληψη ότι η προφορική γλώσσα είναι άναρχη, χωρίς να υπακούει σε κανόνες, και ότι μόνο ο γραπτός λόγος μπορεί να είναι δομημένος. Δηλαδή, ότι μπορούμε μόνο να γράφουμε, αλλά όχι να μιλάμε «σωστά».

Τέλος, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η συντηρητικότητα της γραφής σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή θεμελιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα εμφανίζει ένα μοναδικό και ενιαίο χαρακτήρα, κυρίως σε διαχρονικό πλαίσιο. Ακόμη, θεμελιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα δεν αλλάζει, ή ότι, όσο κι αν αλλάζει, η γραφή θα μας συνδέει με το παρελθόν, καθώς αυτή υπήρξε συνδετικός κρίκος με το μέλλον.

13. Μύθος 10^{ος}: Πλούσιες και φτωχές γλώσσες

Μ. ΚΑΚΡΙΔΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ (Επίκουρη Καθηγήτρια Γλωσσολογίας)

Η συγγραφέας εισάγει στο άρθρο το ερώτημα αν υπάρχουν πλούσιες και φτωχές γλώσσες, επαρκείς και ανεπαρκείς, ανώτερες και κατώτερες, πολιτισμένες και πρωτόγονες, οι οποίες θα αντιστοιχούσαν, κατά συνέπεια, σε ανώτερες και κατώτερες φυλές. Για τους Έλληνες ομιλητές φαίνεται ότι στα παραπάνω ερωτήματα έχουν δοθεί απαντήσεις αναφορικά με την ελληνική γλώσσα, που την θεωρούν από τις πλουσιότερες του κόσμου, αν και η θεώρηση αυτή αφορά κυρίως την αρχαία ελληνική και επεκτείνεται και στη νέα ελληνική.

Ωστόσο, η γλωσσολογία διαφοροποιείται ως προς το γενικό ζήτημα της αξιολογικής κατάταξης των γλωσσών. Δεν αποδέχεται την ύπαρξη «ανεπαρκών», «πρωτόγονων» ή «κατώτερων» φυσικών γλωσσών και ανάγει τέτοιου είδους χαρακτηρισμούς σε εξωγλωσσικούς ιδεολογικούς μύθους. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι οι γλώσσες θεωρούνται ισότιμες μεταξύ τους, κι αυτό διότι, κάθε γλώσσα καλύπτει επαρκώς τις ανάγκες της κοινότητας που τη χρησιμοποιεί.

Η επάρκεια κάθε γλώσσας αναφορικά με τις ανάγκες της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί, στηρίζεται σε μια πολύ βαθύτερη διάσταση, η οποία σχετίζεται με την ίδια τη φύση των γλωσσών. Όσο «απολίτιστη» κι αν μας φαίνεται η κοινωνία που μιλά τη γλώσσα που γνωρίζουμε, αποδεικνύεται ότι ο κώδικας επικοινωνίας της είναι εξίσου πολύπλοκος και εξελιγμένος με τον κώδικα που υιοθετεί κάθε μεγάλη δυτική χώρα, η οποία φέρει πρότυπα χαρακτηριστικά.

Επίσης, κάθε δήθεν «πρωτόγονη» γλώσσα που μας είναι γνωστή, συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά εκείνα που διαφοροποιούν τις γλώσσες από τα ατελέστερα συστήματα επικοινωνίας των ζώων ή τους τεχνητούς κώδικες (π.χ. των σημάτων της τροχαίας κ.ά.).

Τα κυριότερα από αυτά είναι:

Πρώτον, κάθε ανθρώπινη γλώσσα στηρίζεται στο συνδυασμό μονάδων χωρίς νόημα (των ήχων), προκειμένου να σχηματοποιούνται μονάδες με νόημα (οι λέξεις), για να εκφράζεται η κοινωνία.

Δεύτερον, κάθε γλώσσα οργανώνεται θέτοντας κανόνες και νόμους στο φωνολογικό της σύστημα, το σχηματισμό των λέξεων της, τη σύνταξή της. Τόσο, λοιπόν, η «πρωτόγονη» γλώσσα, όσο και οι λεγόμενες «πολιτισμένες», φέρουν το ίδιο αυστηρό σύστημα κανόνων, οι οποίοι αν παραβιαστούν δε θα μπορέσει να επιτευχθεί η επικοινωνία μεταξύ των ομιλούντων.

Το λεξιλόγιο μπορεί να θεωρηθεί περιοχή στην οποία εντοπίζονται διαφορές μεταξύ των γλωσσών, ανάλογα με τους τομείς του φυσικού περιβάλλοντος που παίζουν ρόλο για την κοινωνία τους ή με τις δραστηριότητες που έχουν αναπτύξει: για παράδειγμα, οι Εσκιμώοι χρησιμοποιούν πολλές και διαφορετικές λέξεις για να περιγράψουν την ποιότητα και τις μορφές του χιονιού. Αντίστοιχα, οι Έλληνες για την φιλοσοφία, οι Γάλλοι για την μόδα κ.ο.κ.).

Το λεξιλόγιο κάθε γλώσσας αντικατοπτρίζει τον πολιτισμό της κάθε κοινωνίας. Ωστόσο, σε διαφορετικές περιστάσεις, η ίδια γλώσσα θα μπορούσε να εκφράσει οποιονδήποτε άλλο πολιτισμό, προσαρμόζοντας κατάλληλα τα συγκεκριμένα στοιχεία της και κυρίως το λεξιλόγιο της. Για παράδειγμα, αν μία κοινότητα του Αμαζονίου αποφάσιζε ότι χρειάζεται να αναπτύξει τη νομική επιστήμη, θα φρόντιζε να προσαρμόσει το λεξιλόγιό της στις νέες απαιτήσεις.

Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι κάθε γλώσσα έχει την εγγενή δυνατότητα να εξυπηρετήσει και σε άλλους τομείς τις εκφραστικές ανάγκες της κοινωνίας στην οποία εντάσσεται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων λέξεων ή νέων σημασιών, αξιοποιώντας, σε κάθε περίπτωση, το φωνολογικό, μορφολογικό και συντακτικό της σύστημα, καθώς και τους κανόνες που τα διέπουν.

Δεδομένου ότι οι γλώσσες του κόσμου παρουσιάζουν κοινές κατηγορίες στοιχείων και ιδιοτήτων, η όποια απουσία ισορροπίας τις διαφοροποιεί στη σκέψη των ανθρώπων και μπορεί να ερμηνευθεί μόνο σε σχέση με το κύρος του πολιτισμού που φέρει η καθεμία. Ωστόσο, οι πολιτισμοί συνιστούν κι αυτοί προϊόν ιστορικών και κοινωνικο-οικονομικών συγκυριών και δεν μπορούν να αξιολογηθούν έξω από την κοινωνία και τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν. Επιπλέον, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι δεν νοείται η αξιολόγησή τους ως δημιούργημα «ανώτερων» φυλών: όπως, δηλαδή, δεν υπάρχουν «ανώτερες» φυλές αλλά μόνο φυλές που διαφέρουν μεταξύ τους, έτσι δεν υπάρχουν και «ανώτερες» γλώσσες ως έκφραση «ανώτερων» πολιτισμών.

Ακόμη, υποστηρίζεται ότι υπάρχουν μόνο γλώσσες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα επιμέρους στοιχεία τους και όχι ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που συγκροτούν το φαινόμενο γλώσσα.

Τέλος, η Κακριδή-Φερράρι καταλήγει στο γεγονός ότι οι γλώσσες ενσωματώνουν την ιστορία και τον πολιτισμό της κοινότητας που τις χρησιμοποιεί, αξιοποιώντας τα ίδια γλωσσικά μέσα. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία στηρίζεται σε εξωγλωσσικού τύπου συμβολικές επενδύσεις, που ανάγονται στο χώρο του ρατσισμού, αναπαράγοντας τις μεθόδους του και στο πεδίο της γλώσσας. Υπό αυτή την οπτική, τις θεωρεί και εδώ επικίνδυνες.

Σημειώματα

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Πανεπιστήμιο Πατρών, Μαριάννα Κονδύλη. «Διδακτική της Γλώσσας Ι. Κοινωνιογλωσσολογικές και πραγματολογικές προσεγγίσεις». Έκδοση: 1.0. Πάτρα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <https://eclass.upatras.gr/courses/PN1419/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου της διδάσκουσας.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Πατρών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

